

Їгорко почув крізь сон, як заторохтіли дошки на полу, потім по долівці зачовгали босі материні ноги — і враз прокинувся. В хаті стояв густий передсвітанковий морок, вікна понамерзали за ніч так, що їх і не видно було. Тільки в одній шибці, од затишку, мерехтіла

кругленька просинювата дучка. Крізь неї миготіла знадвору поколото на блискітки зоря.

— Ач, які ведмеді понакручувало,— сказала мати і почала хекати в шибку. Дучка поширшала, впустила до хати ще одну зірочку.— Вставай, Їгоре, бо вже таке, як сіріє.

Їгорко заворочався на лежанці, обмацав черінь, вгадуючи по ній: пора підводитись чи ні. Черінь уже зовсім вичахла, як і завжди перед світом, з-під рядна давко пахло сухим глиняним порохом і вивіреною сажею. Пора.

Доки мати засвічувала бликуна й торохтіла заслінкою біля припічка, лаштуючи снідання, Їгорко ще трохи належував, по-дитячому склавши долоні між коліньми і голосно дихаючи в пазуху, щоб востаннє зігрітися на дорогу. Потім пригадав новину й остаточно розбуркався.

— А до нас, мамо, нового замполіта прислали,— похвалився, натягаючи на худенькі плечі пожмакану гімнастерку захисного кольору. — Герой Радянського Союзу! Прямо з фронту. Директор кажуть про нього: наш кавалер...

— Он як! — здивувалася Пріська.— Герой, та ще, бач, і молодий...

— Та ні, мамо, кавалер — це хто має високу нагороду.

Пріська висипала в полумисок залишки вчорашніх галушок. Разом з юшечкою з гирунчика випала синя картоплина і дві галушечки долівчаного кольору.

— То, може, вас тепер і годуватимуть краще, раз герой?

— Та казали хлопці — приварка густіша буде, а хто' на...

Їгорко присів до столу підснідувати. Одколупнув шматочок картоплини, з'їв галушку і, піймавши в ложку кілька жовтогарячих олійних скалок, запив юшечкою.

— А це, мамо, вам, бо я ж в училищі ще раз поснідаю, — сказав, одсуваючи миску насеред столу. І, може, тому; що галушки були холодні, а од вікна в спину Їгоркові студило, голос у нього тремтів.

— Давайте мені взувачку.

Пріська зняла з припічка зашкарублі черевики, понадівані на дровинячки, пару великих онуч з лантушини і цілий жмут цупких, як дріт, зав'язок. Їгорко порозкладав те причандалля на лаві окремими купками і заходився взуватись. Спочатку понатягав старі безп'яті шкарпетки так, щоб не виглядала боса нога і ніде не мулило, тоді обгорнув онучі поверх черевиків і обмотузував їх обривками — тугенько, щоб дорогою не перев'язувати. Головне, добитися хоч до півдороги. Потому онучі обмерзнуть, залуб'яніють і вже не розмотаються аж до міста. А там їх все одно треба знімати, бо така взувачка не по формі.

— Бач, який ти несміливий...— зітхнула мати, допомагаючи Їгоркові зашнуруватись. — І ботинків тобі не перепало... В тата пішов. Він, мабуть, і загинув, козак, того, що отак десь чогось не посмів. Спритніші повертались...

— Ботинки, мамо, давали тільки сиротам з патронату, — одказав Їгорко.

— А шапку?..

Їгорко часто закліпав очима й одвернувся в куток.

По хаті гасали протяги, розгойдували язичок бликунового світла, тому тіні у покутках дихали, мов живі.

На шапку Їгоркові справді не пощастило: велика попалась та ще й з печаткою майже на лобі: "БУ". В інших хлопців теж були печатки, але ж не спереду, а збоку десь або на підкладці.

Тепер як тільки Їгорко потикався увечері до сільбуду, Васюта Скорик, теж ремісник, обіймаючи дівчаток — обов'язково двох зразу, — починав усім підморгувати й приспівувать:

Ой дайте мені, що думали дати,— чорної кожушини шапку налатати...

Дівчатка падали зо сміху, аж в'юнилися у Васютиних обіймах, а він тим часом обмацував їхні стегна. (Васюта був старостою групи і носив новеньку офіцерську шапку боа печатки).

— Дай йому в пику! радили Їгоркові старші нарубки і теж сміялися, бо знали, що він Скорика не подужає.

Їгорко й не сікався битися. Тулився мовчки десь у кутку, ховаючи в темряві не так себе, як шапку з печаткою...

А раз таки не втерпів. Підійшов до Васюти впритул і сказав:

— Ти... Чуєш? Ти... не дражнись... Мо', в цій шапці нашого тата вбито... Чув? Д-дурак! — І знов повернувся в куток.

Одначе з того часу до сільбуду більше не ходив і перестав забігати вранці до Васюти, щоб разом добиватися до містечка.

... У когось на кутку заспівав півень. Спочатку весело, хвацько, але десь на півноті похлинувся морозом і засокорив по-квочачому.

Їгорко, запнутий під шапку старою материною хусткою, в сірій шинелі, підперезаний брезентовою ременякою, припав до шибки. Надворі було поночі, але Їгорко знав, що то тільки так видається після бликунчика, а насправді вже розвидняється. Он і велика зірка вже низько — блищить, гострими скалками пострілює на всі боки. А вікна потихеньку гудуть од вітру, наче під ними хтось дратву насмолює...

— Ну то я піду, мамо, бо ще на сніданок спізнюся.

— Ти ж там слухай майстра, Їгоре, — сказала Пріська, виряджаючи Їгорка до сіней.— І вчителів слухай. Усіх. Та лице гляди не приморозь, бо сьогодні тобі проти вітру буде...

— Та вже ж, — пообіцяв Їгорко, переступаючи гостренький намет під порогом.— Глядітимусь.

І, похлинувшись морозом, як той півник, що недавно співав, побухикав до вигону.

II

Іти Їгоркові тепло. Ноги аж гарячі. Тільки в спину пошпигує та в носі лоскоче — круте повітря на морозі, не продихнеш. Повернеться Їгорко спиною до вітру: кахи, кахи... Якби на кутку були собаки, то вже б усіх перебудив. Так немає. Ще під війну як вистріляли німці, то й досі не

розвелись. Глухо по дворах. І в селі глухо. Порипує вітер — деревами, старими хлівчиками, воряками, висвистує в пряслах та в мерзлому гіллі.

Їгоркові добре видно, де сніг давній, а де намело за ніч. Старий чорніший, полискує ожеледдю і гуде під ногами, як порожній кадіб. А перемети білі-білі, поскладані в рубчик і поморожені зеленими тінями — місяць зійшов. Великий і червоний. Пнеться вгору, а зірки йому розступаються, дорогу дають...

У Скориковій хаті світиться. Видно, й Васюта вже встав. Нічого, як треба, то дожене. Він завжди доганяє, бо сам ходити боїться. То він тільки біля сільбуду герой...

За селом вітер так і струже. Немає хат — немає затишків. Тільки телефонні стовпи та місяць далеко в степу над скиртою соломи. Горбиться Їгорко, глибше засиляє руки в рукави потертої шинелі.

Гух, гух, гух, — озивається на кроки старий сніг. А кура назустріч по землі гадюччям звивається, сичить, треться об ноги.

Інтересно, що зараз Валерій Максимович роблять? Мабуть, уже теж прокинулись, умиваються. А на стільці — кітель, ордени блищать, Зірка... Їгорко бачив і Зірку, і ордени. Багато — страх! Якби на його груди, то й не вмістилися б... Ще б пак, як у замполіта вони втриє ширші!..

А вчора Валерій Максимович і його помітили і навіть обізвалися. Сиділи з хлопцями в червоному кутку, про війну розказували. І Їгорків майстер Полуляк теж був. Він ще більший, ніж замполіт, бо в морях служив. І ордени носить не так, як Валерій Максимович, а навкоси. На лобі у майстра — ямка од осколка і білий рубець, так і скидається, дихає.

Їгорко, щоправда, не все й чув, що балакалося, бо стояв далеченько. Якби ж не та шапка, то ближче б підійшов, а то...

— Ким же ви починали війну? — спитав майстер у Валерія Максимовича.

А вони усміхнулися та й кажуть:

— Сержантом. Ми, українці, кажуть, усі потенціальні сержанти, бо любимо так, щоб і командувати трохи, і підчинятись... Майстер як засміється та головою кив, кив... І хлопці засміялися, хоч і не зрозуміли: як це — потенціальний?

Потім Валерій Максимович почали розповідати, за що їм Героя дали. Еге, коли б не герой, як зразу шість танків підпалили самі... Ото! А розказують так, наче й не вони те зробили, а хтось...

Їгорко прислухався, прислухався, тоді взяв та й підійшов ближче. Тут вони його і помітили. Довгенько так розглядали, потім і кажуть:

— Чого ти, хлопчику, так на мене дивишся?

І всі одразу на Їгорка подивилися, чудно якимось, немов уперше помітили в училищі... А він і розгубився.

— Та... — насилу вимовив, — цікаво ж бо... Як німців було он скільки, а ви самі!

Валерій Максимович посміхнулися та:

— Хороший ти, видно, пароньок,— тільки от шапка в тебе, брат, підкачала...

А йому й не образливо зовсім було й не соромно за шапку. Хіба ж він винен, що на складі кращих немає?..

— Нічого, орли, — сказали Валерій Максимович до всіх.— Ось ми вам на літо стребуємо чорну форму і картузи чорні, з молоточками. Як твоє прізвище, хлопчику?

— Човновий... Їгор Човновий.

— Так от як буде, Човновий. Гарно? Коли б, як ще й картузи з молоточками...

...Бух, бух, бух, — веселенько озивається під Їгорковими ногами старий сніг. Вже і в спину не холодно — розігрівся.

На сході поволі розвидняється. Кура вщухла. Місяць з червоного зробився білим, немов одійшов на морозі. Попереду з прозорої імли виступило містечко: невисока пожежна каланча з грибок снігу на гострому дашку, кілька цегляних будинків між голими загниждженими осоками, а далі хати й хати — рівні й перехняблені, під соломою і черепицею, як у селі.

Біля містка, за яким уже починалася міська бруківка, Їгорка наздогнав Васюта Скорик.

— Не зайшов?..— захекав над вухом.— Ну й дзуськи тобі, а не другої порції. От сьогодні хуторяни, казали, не прийдуть, так я їхні порції патронацьким пооддаю, а тобі дзуськи...

Од Васюти пахло риб'ячими консервами і пригорілою шкуркою з пареного молока. Так пахло, що Їгоркові аж уздрілася та шкурка — рум'яна, хрумка, а по краях біленький пружок... Коли б пак, як у нього батько завфермою, а мати в лавці торгує...

Васюта запалив пахучу цигарку і позакладав руки, як директор училища: одну — за борт шинелі, другу — в кишеню.

— А я вчора коло сільбуду був, — похвалився перегодом.— З Настусею Налісною попообнімалися... Мале, а цілується, стерво, як п'явка. І досі губи щемлять... — чвиркнув крізь щербатий зуб і заспівав:

Ах, заче-гем ти меня ядом напої-ла-а-а... Ха-ха!

На каланчі закленькали в рейку: бем-бем-бем... Вісім годин. Вже й училище близько. Запахло гарячим чорним хлібом та пісною парою. Їгорко присів па сніг і заходився розмотувати тверді мерзлі онучки.

III

Під будинком училища, в затишку — товкотнява. Позакладавши руки попід пахви, хлопці гицають один одного плечима, труться в гурті, пританцьовують, аби якимось зігрітися. А в скверику, ховаючись од майстрів за пам'ятник Сталіну, патронацькі продають жінкам вечірні пайки хліба, щоб уторгувати на тютюн або теплі онучі. За ніч пайки повсихали, на двісті грамів уже не тягнуть. Жінки виважують крайчики на долонях, муляються. А продавці біля них тупу-тупу, скік-скок. Губи посиніли, очі сльозяться.

— Та й скільки ж тут? — питає котрась жінка.

— Двісті грамів, тьотю, як з води!

— А просиш скільки?

— Тридцятку, тітуню.

— А як за десятку?

— Хо-го!

А мороз пече — аж вії злипаються. Однак у приміщення ніхто не йде: по-перше, туди до лінійки не пускають, по-друге, всі ждуть Василя Титу, міського дурника. Оно він чимчикує. Високий, худий. У німецькій шинелі з облізлим оксамитовим коміром, а на шапці — широка червона стрічка навкосяк... Юрба ремісників зрушає з місця і з гелготом суне йому назустріч. А Їгорко залишається під стіною. Кишені в нього пооддувалися — онучками напхані. Змерз так, що аж губи звело.

— Ура партизанові! — вигукують хлопці назустріч Титі.

— Ура-а-а! — горланять усі.

Тита зупиняється, стає по команді струнко і прикладає до скроні червону брудну долоню. Очі в нього моторошно-серйозні, губи щільно стиснуті.

— Хлопці, та він босий! — помічає хтось.

— Ура-а-а!

— Тита, ану гайда на "Тигра"! — пропонує Васюта Скорик. Дурник піднімає вгору скоцюрблений палець.

— Аймомент! — і босоніж дереться на обмерзлий танк, що стоїть посеред вулиці, уткнувшись гарматою в намет.

— На лінійку-у! — гукають од училища, і ремісники, облишивши розвагу, гупотять на плац.

...Групи шикуються швидко, бо всім хочеться скоріше потрапити до їдальні. А Їгорко забув, що й ноги померзли — одно стає навшпиньки, щоб побачити за шапками замполіти. Он вони. Стоять посеред плацу з майстрами і викладачами. Ті всі в чорному, а вони в новенькій синій шинелі, з портупеєю. Щось кажуть Полулякові і посміхаються.

Та ось з-за штабеля дощок у дворі вивернувся директор училища Сахацький. Він завжди наскакує, зненацька, так що на якусь мить усі отетеріли — і ремісники, й майстри. А Валерій Максимович — ні. Ото!

— Училище, р-ренесь! — заволав воєнрук Вітковський, міцно притискуючи до стегна ліву протезну руку.

Лінійка занімала. Голови рвучко повернулися праворуч, але шапки в багатьох так і залишилися на місці... І в Їгорка — теж.

— Псірна-а! — І триста шістдесят носів знову злилися в одну лінію з п'ятикутними слідами зірочок на шапках.

— Здрастуйте, товариші ремісники! — тихо, щоб усі наслухали, сказав директор. Шия в нього товста і коротка, щоки лежать на комірі — червоні, натерті сукном. А очі косі, розбігаються в усі боки, тому кожному ремісникові здається, що директор дивиться саме на нього — і всім трохи не по собі.

— Здра-жла-таш-дирек!.. — ревнула лінійка, вибухаючи білою парою.

Почалася ранкова перевірка. А згодом все училище рушило до їдальні.

— Запева-ай! — наказав фізрук Вітковський.

І ремісники різноголосо, розтягаючи пісню аж до охвістя довгої колоші, загорланили:

Я пулемйот-чи-ком ро-ди-вся, Я полумйот-чи-ком пом-ру!..

Потім попереду почали другий, більш суворий куплет про долю кулеметника, а позаду ще весело дотягали перший:

...и-ком пом-ру!..

Біля їдальні колона розбрелася: ті почали заглядати у вікна хліборізки, слідкуючи, на скільки там не доважують; інші стовпилися біля кухні і загукали в одчинені двері:

— Зінко, винеси м'яса!

— Ей, Подоляк, кинь горбушку. Я ж як чергував, то... Пам'ятаєш? Їгорко стояв у черзі до їдальні, бо його група завжди заходила

слідом за двома першими. Але сьогодні її чомусь не впускали. Крізь шибку, затулену марлею, було чути, як усередині торохтіли залізні миски, потім хтось крикнув, і в приміщенні зчинився гвалт —

гримнув ослін об підлогу, за рогом брязнула шибка, і на ожеледь під призьбою посипалося скло.

Ті, що були надворі, припишкли. Аж ось двері їдальні з гуркотом одлетіли до стіни, з густої пари почали вискакувати розчервонілі, збуджені ремісники.

— Не їж, братва! — вигукнув хтось.

— Доки нас обкрадатимуть?!

— Помії дають...

— Не заходь, хлопці!

Микола Чмутик з третьої групи, прославлений в училищі підсвистувач до пісні про "солов'я-пташечку", що "жалобно поють", заклав у рот чотири брудних, як у Тити, пальці і пронизливо свиснув. Юрба нервово

зареготала, колихнулася і поточилася з боку в бік. Їгорка боляче притисли до стіни, тернули об мокрі, звіднілі двері, і він опинився в їдальні. В тиснявині бачив перед собою лише Васютине обличчя і ошкірені щербаті зуби.

— Заходь, хлопці, — злякано бурмотів Скорик.— Нам густішого дадуть! Нам — кращого... Заходь! Кращого, кажу... Ех, каврюки...

— Геть! — хрипко простогнав Їгорко і хотів випручати руку, щоб відштовхнути Васюту, але не зміг: затисли.— Вислужитися хочеш, мордань, геть!

І раптом замовк, уздрівши замполіта. Валерій Максимович стояв у протилежному кутку їдальні, заклавши руку за портупею, і посміхався у спину завпродові. Розчепірівши руки, той вештався між перекинутими столами й дверима і очманіло вигукував:

— Стій! Куди преш?.. Дай столи попідводити... Та що ж це робиться?.. Валерій Максимович... Товаришу замполіт...

Потім Їгорка знову поштовхнули. Позаду хтось налякано крикнув: "Директор!" —і вся група позадкувала до дверей, затупотіла в сінях. Стало тихо.

— Що тут трапилось? — почув Їгорко і тільки тоді побачив директора. Він стояв коло замполіта, грізно пригнувши голову і закинувши руки за спину.— Я питаю у вас, Валерій Максимович...

Замполіт пробив до нього крок і перестав посміхатись.

— Про це ж саме я хотів запитати у вас.

Сахацький рвучко одкинув голову, так що на підборідді стало видно натерті коміром червоні попруги.

— Виганяти почнуть...

— За віщо?..

— От побачиш...

У дворі з'явився Тита: думав, напевне, що сніданок уже закінчився, і йому щось перепаде з кухні. Він ходив од гурту до гурту, прикладав руку до шапки з червоною стрічкою, лагідно посміхався до хлопчаків, але на нього ніхто не звертав уваги... Всі стежили за парадними дверима.

Нарешті з них вийшов воєнрук Вітковський. Руки, жива і протезна, по команді струнко, губи урочисто зімкнені, голому тримає високо, немов йому ось зараз мають причепити бойового ордени на очах у всієї армії, що не витримала натиску ворога й побігла, і лише він, рядовий Вітковський, вистояв і переміг...

— На плац! — хльоснув короткою командою, мов батогом. Далі команди посипались одна за одною, майже без пауз:

— Р-ренесь!

— Псірна!

— Етставіть...

— Р-ренесь!

— Псірна!

— Етставіть...

Ремісники крутили головами сюди й туди, з німою покорою реагуючи на кожний виляск команди.

Першими з головного корпусу прибігли старости. Як і всяке дрібне начальство, вони були сердиті і водночас трохи пишалися тим, що питали саме з них. "От бачите, — говорили їхні обличчя, — вам усе аби жирувати, а нам — плечі підставляй... "

Хлопці почали пошепки розпитувати в них, що воно тепер буде, але тут на плац вийшов директор, оточений свитою в чорних шинелях, і по лінійці знову цьвохнула команда:

— Псірна!

Майстри квапливо розбіглися вздовж першої шеренги і стали кожен біля своєї групи. Перед лінійкою залишилися тільки замполіт, воєнрук Вітковський і директор. В руках у нього бився і лопотів на вітрі аркуш списаного в колонку паперу. Замполіт виступив уперед і важко, з придушеною хрипотою в голосі заговорив:

— Товариші ремісники... Те, що сталося сьогодні в їдальні, є тяжким злочином перед народом, що взуває вас і вдягає... Більше того: це — політична диверсія, гра на руку наших ворогів... Соромно, товариші, за вас, чиї батьки ще вчора полягли смертю хоробрих в ім'я...

Він говорив довго, час від часу підіймаючи погляд до верхівок дерев у сквері, з яких дзвінко осипалась ожеледиця, оббиваючи на дубах біле виморожене листя...

— Отже, ті, — закінчив замполіт,— хто зірвав сьогоднішній розклад занять, повинні понести сувору відповідальність перед дирекцією училища, а також перед своїми товаришами...

Валерій Максимович нахилив голену і одійшов убік. Тоді Сахацький підкликай до себе воєнрука і, коли той підтюпцем, весь час тримаючи руку "під козирок", підскочив до нього, подав йому списаний аркуш, а сам знову вп'явся очима в лінійку. Він дивився на всіх зразу, тому кожному ремісникові здавалося, ніби директор дивиться саме на нього — і всім було страшно.

— Перша група, слухай! — вигукнув воєнрук Вітковський. — Чабан, Тихонович, Приходько, Рева — два кроки вперед!

— Друга група...

Лінійка заворушилася, задні ряди почали проштовхуватись у перші, ліве крило подалося вперед, утворюючи велику дугу.

— Третя група, слухай!

Майстер Полуляк зробив кілька кроків до Сахацького і, виструнчившись по-військовому, сказав:

— У третій групі порушників нема, товаришу директор. Мої ще не встигли навіть зайти до їдальні...

Однак йому ніхто не відповів. А Васюта крадькома озирнувся на Їгорка і ще дужче випнув груди.

— Третя група...— продовжував Вітковський, — Чмутик, Сябро, Човновий — два кроки...

Почувши своє прізвище, Їгорко швидко заозирався, ніби шукаючи захисту в когось позад себе. Але там нікого не було. Ті, що стояли за ним, давно пропхалися наперед. Позаду остався біля скверу лише Василь Тита. Він стояв у заметі під молодою осичкою, урочисто притуливши брудну долоню до шапки з червоною стрічкою...

— Човновий!

Їгорко проштовхався крізь натовп і став перед лінійкою поруч з майстром. Полуляк ледь нахилився до нього, зашепотів: "Що сталося, Ігоре? Що ти зробив? Ах ти ж біда... Це — Скорик... Більш ніхто. Нас допитували порізно... "

В цей час "штрафникам" скомандували праворуч і повели до складу. "Роздягати"... — зрозумів Їгорко, бо торік з двома уже так зробили, і прикусив губу, щоб не заплакати. Але сльози виступили самі, в очах стало двоїтися. І коли Їгорко озирнувся на замполіта, то йому здалося, що перед лінійкою їх стояло два — два Валерії Максимовичі...

Біля купки дощок, звідки завжди виходив директор, Їгорко спіткнувся через обапіл, що стримів з-під снігу, зашкопиртав і згубив черевик.

— Доганяй! — сердито крикнув Вітковський.

Їгорко сів під штабелем, почав гарячково натягати черевик, але руки так тіпалися і так гаряче-сліпо було в очах, що він ніяк не міг попасти шнурком у замерзле пічко. Підбіг Полуляк, присів навпочіпки помагати і тепло захекав у Їгоркове вухо:

— Нічого, Їгорію, нічого... — а ямка на лобі дихає, б'ється, як пульс: тіп-тіп-тіп.. — Зараз я побалакаю з Валерою... Він улагодить... Нічого... Все ж таки — герой... Послухають...

— Що?! — вигукнув Їгорко, схоплюючись на ноги.— Герой?! Рвонувся до лінійка, вдарився головою об дошку і щосили

закричав.

— Ви... Ви... Чуєте... Ви?!

І в ту ж мить широка Полулякова долоня затисла Їгоркові рота.

— Цить, дурнику, цить!.. Ах ти ж біда... Захворів хлопець... Ну, що б ти робив? Захворів хлопець...